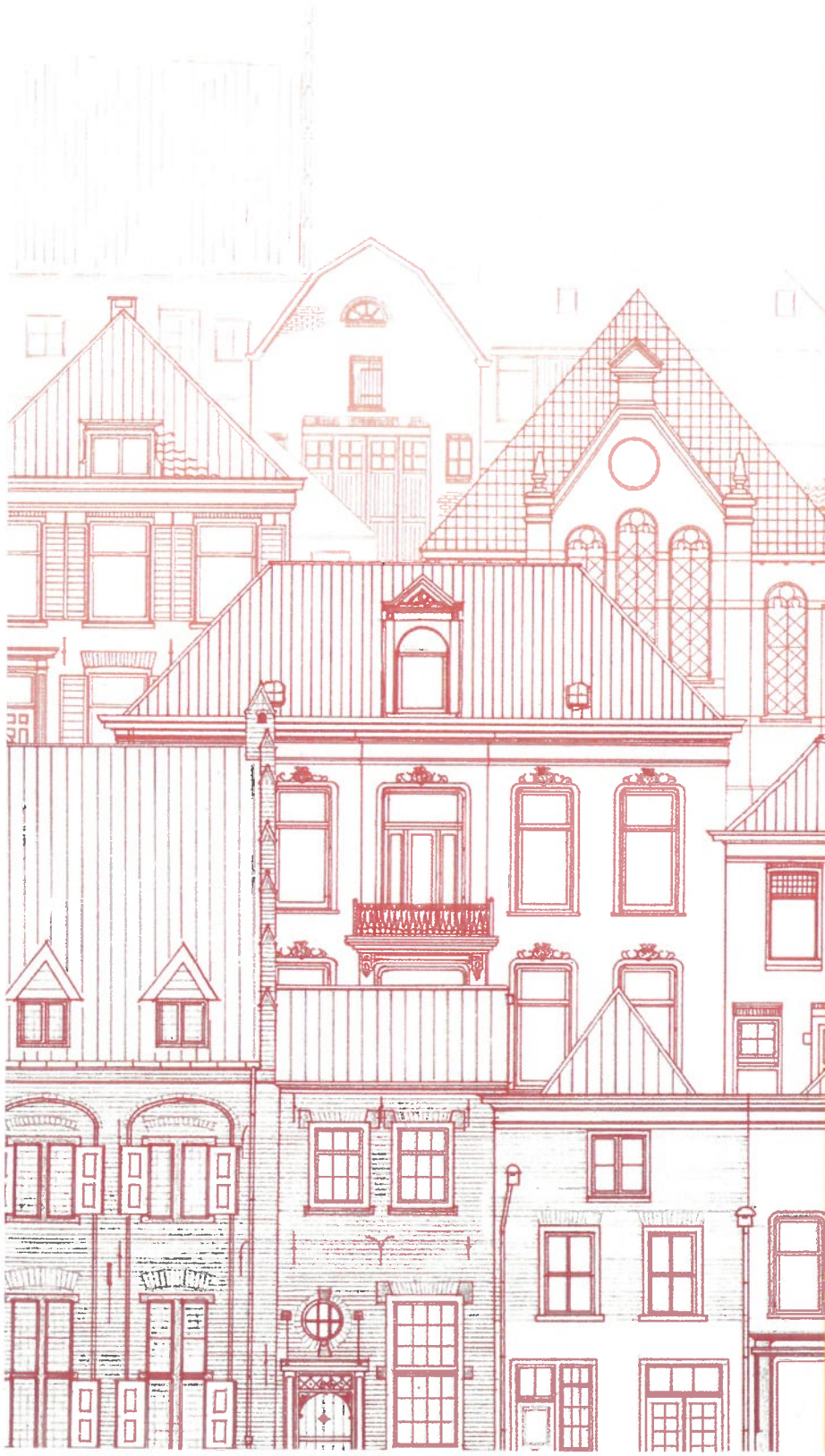

Doesborgh

Nieuws

67 November
2020

Contactblad van de Monumentenvereniging 15 april 1945

**Najaarsbijeenkomst
maandag 16 november**
Martinikerk, Doesburg

CANCELLED

20.00 uur
• **Algemene ledenvergadering**
Lezing bouwhistorisch onderzoek

Monumentenvereniging

Doesburg

15 April 1945

De Baerkenhuizen zijn aanmerkelijk ouder dan gedacht!

Bouwhistorisch onderzoek januari 2020

Frank Haans

In het najaar van 2019 zijn de Baerkenhuizen aan de Koepoortstraat 29-31 verworven door de heer French. Het complex was inmiddels achteruitgehold en groot onderhoud was gewenst. Ook wil men in het complex aanpassingen doorvoeren. Op voorspraak van de heer Paul le Blanc van de Monumentenvereniging en vervolgens ondersteund vanuit de vereniging is door de eigenaar aan het Monumenten Advies Bureau in Nijmegen de opdracht gegeven voor het uitvoeren van een waardestellend bouwhistorisch onderzoek. In een dergelijk onderzoek wordt de bouwgeschiedenis onderzocht en wordt tot in detail vastgesteld welke onderdelen van het gebouw monumentale waarde bezitten. De waardestelling geeft zowel voor de planmakers als voor de beoordelende instanties (gemeente, RCE Monumentencommissie) tot in detail inzicht in wat van het gebouw van dusdanige waarde is dat behoud moet worden gewaarborgd. Het onderzoek is uitgevoerd in januari 2020 en bood de kans om de complexe bouwgeschiedenis van dit historische icoon van Doesburg eindelijk goed in kaart te brengen.¹

Zoals uit de ontwikkelingsgeschiedenis van Doesburg als stad duidelijk is geworden, bevindt de Koepoortstraat zich binnen het gebied dat in de 13de eeuw is omwald en verheven tot een stad. Bebouwing opgetrokken in steen zal hierbinnen met uitzondering van de kerk en een enkel huis nog beperkt zijn geweest. In de loop van de 14de eeuw wordt het bouwen in steen steeds meer gangbaar, een ontwikkeling die we ook in omliggende steden zoals Arnhem, Zutphen en Deventer kunnen waarnemen. Het bouwen direct aan de straat en in aangesloten rijen, vaak met gemeenschappelijke zijgevels is kenmerkend voor de steenbouw. Daarnaast werden voorname stenen huizen soms ook vrijstaand op een groot erf gebouwd. Vroege stenen huizen in Doesburg zijn het Wijnhuis achter het 15de-eeuwse raadhuis (dakconstructie gedateerd tussen 1391 en 1396), de kelder van Ph. Gastelaarsstraat 1 (met wanden van tufsteen), Koepoortstraat 20 (kap van het voorhuis is dendrochronologisch gedateerd tussen 1384 en 1396), mogelijk Heerenstraat 16 en delen van de Commanderie aan de Kerkstraat.²

De ouderdom van de Baerkenhuizen

In het boekje over de Baerkenhuizen uit 1966 schrijft men dat deze twee huizen vermoedelijk zijn gebouwd in 1349 als een voornaam koopmanshuis (Hanzehuis). Waarop deze datering is gebaseerd wordt verder niet duidelijk.³

1 Frank Haans bnb, De Baerkenhuizen. Koepoortstraat 29-31 Doesburg. Bouwhistorisch onderzoek & waardestelling. Rapportage Monumenten Advies Bureau, Nijmegen 30 januari 2020 (de met de dendrochronologische gegevens aangevulde versie is van 3 augustus 2020).

2 De gegevens van dendrochronologisch onderzoek in Doesburg zijn gepubliceerd door Peter Boer. P. Boer, "Dendrochronologische dateringen in Doesburg" in Nieuwsbrief Stichting Bouwhistorie Nederland. Nr. 47 nov. 2009, pp. 20-27

3 H.G. Nieuwkerk Kramer en G. A. Nieuwkerk-Kramer, De Baerkenhuizen anno 1349 Koepoortstraat 29-31 Doesburg, Doesburg september 1966.

Derhalve zijn we voor de middeleeuwse geschiedenis vooral aangewezen op wat het complex ons vanuit zijn eigen bouwhistorische data kan vertellen. We laten dus het gebouw zelf aan het woord, een "boek in hout en steen" dat door een ervaren bouwhistoricus "gelezen" kan worden.

Al snel werd duidelijk dat de casco's van de Baerkenhuizen achter de in 1649 gedateerde voorgevels ouder moeten zijn dan deze voorgevels! Veel gevels in Doesburg dateren in hun huidige staat uit de 19de- of 20ste eeuw, maar de huizen blijken in kern nog te dateren uit de late middeleeuwen of 17de eeuw. De Baerkenhuizen bezitten balklagen met laat gotische sleutelstukken terwijl het bakstenen metselwerk is opgetrokken in bakstenen van een formaat dat we ook aantreffen bij huizen in Doesburg die met zekerheid dateren uit de late 15de- en 16de eeuw. Vooral in het rechter pand (nr. 31) kon ouder metselwerk in zogenaamde kloostermoppen worden aangetroffen. Zowel in de kelder van het voorhuis als op de verdieping in het achterhuis en bij de hoekdammen van de voorgevel werd een steenformaat gemeten van 26-27 x 13 x 6cm (lengte x breedte x dikte van de steen). Vrijwel exact hetzelfde formaat treffen we aan in huizen die gedateerd worden in de late 15de- of 16de eeuw, waaronder Koepoortstraat 26 en Koepoortstraat 1. Gebouwen die eerder in de 15de eeuw zijn opgetrokken bezitten net iets grotere baksteenformaten. De stenen van die oudere panden zijn gemiddeld net iets groter en dikker.⁴ In de 15de eeuw en het begin van de 16de eeuw (globaal de periode 1450-1550) beleefde de stad zijn grootste bloei en zijn veel huizen, waaronder iconen zoals de Waag, Hof Gelria, Koepoortstraat 12, 26, Meipoortstraat 57-59 en Veerpoortstraat 31 met stenen muren gebouwd.

Ook de in beide panden (nrs. 29 en 31) aangetroffen sleutelstukken onder de moerbalken van de samengestelde eiken balklagen wijzen in Koepoortstraat 29-31 op een datering in de late 15de- of vroege 16de eeuw en zeker niet op een datering in het midden van de 17de eeuw (1649 volgens een steentje in voorgevel)!⁵ De sleutelstukken, die bij het onderzoek zijn aangetroffen, zijn van twee typen; een sober type met een kraal tussen diepe holle profielen en een reeks van uitgestoken driehoeken aan de onderzijde en eenzelfde hoofdtype dat aan de onderzijde naast de reeks driehoeken (zaagtandlijst) een extra (hangende kraal) heeft met aan weerszijden daarvan een reeks uitschulpingen (afb. 1-4). Het sobere type treffen we aan in het voorhuis en achterhuis van nummer 31 en het iets rijkere type in nr. 29.

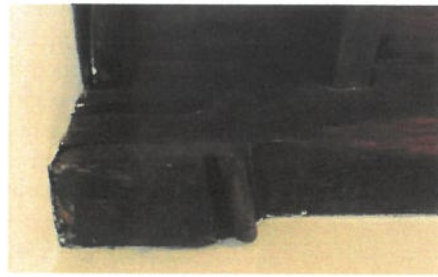
Van de oorspronkelijke kapconstructies van de drie te onderscheiden bouwdelen is tijdens de voor- en naoorlogse restauratie veel vervangen door nieuwe constructies. Zo is de kap van het achterhuis van nr. 31 volledig vervangen. Ook van de constructie van nr. 29 is op enkele eiken sporen na de constructie geheel vervangen. Bij het voorhuis van nr.

4 Voorbeelden zijn het blijkens een datering van de houtconstructie kort na 1455 gebouwde stadhuis (28-29 x 13-14 x 7cm), de volgens een dendrodatering in 1457 te dateren kloostervleugel/Arsenaal (27,5/28,5 x 13/13,5 x 6,5/7 cm; 10-lagen = 77 cm) en Gasthuisstraat 6 (28 x 13-13,5 x 6,5-7cm).

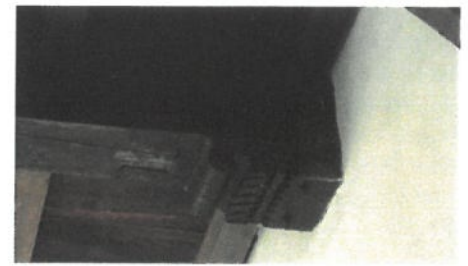
5 Overigens moet met deze sleutelstukken de nodige voorzichtigheid worden betracht, want een deel van de exemplaren is overduidelijk een product van de restauratie. De bouwvakkers/timmerlieden, die bij restauraties van Nico de Wolf betrokken waren, bezaten het vakmanschap om de oorspronkelijke detailleringen griezelig dicht te benaderen. Soms werd daarbij ook oud eikenhout gebruikt.

1: Sleutelstuk van het iets luxere type in het linker huis op nr. 29. FH MAB 2020

2: Sleutelstuk van het iets luxere type in het linker huis op nr. 29. FH MAB 2020

3: Sleutelstuk van het iets luxere type in het linker huis op nr. 29. FH MAB 2020

4: Een rijk gedecoreerd sleutelstuk met peerkraal uit omstreeks 1500 in Gasthuisstraat 3. Beeldbank RCE

5a Detail van de kap met een dekbalkjuk van Koepoortstraat 26. Foto uit 1999. Beeldbank RCE nr. 332667

6: Gesneden telmerken (II) op een eiken juk in de constructie van het voorhuis van Koepoortstraat 31. FH MAB jan 2020.

5b Kromstijl van het achterste kapjuk van het voorhuis van Koepoortstraat 31. FH MAB jan 2020/

31 zijn echter nog de drie eiken dekbalkjukken met kromstijlen bewaard gebleven, alsmede enkele sporen. De nokconstructie en grote delen van de dakvlakken werden ook hier vernieuwd met ten opzichte van het oorspronkelijke werk afwijkende constructies. Bestudering van de eiken dekbalkjukken maakt duidelijk dat deze zonder twijfel dateren uit de late 15de- of 16de eeuw. De op de onderdelen aanwezige telmerken zijn nog als gesneden merken uitgevoerd, terwijl de jukken duidelijk deel hebben uitgemaakt van een volledig "rijpe" jukkenkap, waardoor een datering in bijvoorbeeld de 14de eeuw uitgesloten lijkt. Deze jukken zijn zowel qua vorm als wat betreft het type telmerken (gesneden merken in streepjesvorm) te vergelijken met de constructies in onder meer Koepoortstraat 26 en Meipoortstraat 59 (afb. 5a/b en 6).

De datering van de casco's met behulp van dendrochronologisch onderzoek

Op grond van de hiervoor weergegeven bouwhistorische kenmerken en de vergelijking met andere panden in Doesburg is een in het boekje uit 1966 gegeven datering in 1349 voor de thans nog bestaande constructies uitgesloten. Een datering in de late 15de eeuw of eerste helft 16de eeuw (periode 1480-1550) lag veel meer voor de hand. Om te kunnen bepalen of ons vermoeden juist was is voorgesteld om een dendrochronologische onderzoek uit te voeren. Gelukkig was de eigenaar ook enthousiast geworden en kon dit vervolgonderzoek doorgang vinden. Op 24 maart 2020 werd door de bouwhistorici Frank Haans en Gerrit Korenberg uit de eikenhouten balklaagconstructies en kapconstructies van nr. 29 en het voorhuis en achterhuis van nummer 31 een aantal boormonsters verzameld.

De monsters werden verstuurd naar het laboratorium van Pressler GmbH in Gersten, Duitsland om te worden gedateerd. Bij dit laboratoriumonderzoek wordt aan de hand van de groeiringen geprobeerd om vast te stellen wanneer de boom waarvan het onderdeel is gemaakt is omgehakt. Wanneer in het monster de laatste groeiring en wankant (laag onder de bast) bewaard is gebleven kan het exacte jaar van het omhakken van de boom worden vastgesteld.

Het vinden van geschikte plekken in het hout waar monsters konden worden genomen die aan de bovenstaande criteria voldoen bleek niet eenvoudig. Uiteindelijk bleek slechts één monster ook een wankant te bezitten, waardoor het jaar van vellen van de boom exact kon worden vastgesteld. Het betrof het derde monster genomen uit een moerbalk in het achterhuis van nr. 31. De boom blijkt in de herfst of winter van 1541 te zijn geveld. Hoewel het monster 2 (moerbalk begane grond achterhuis nr. 31) geen wankant bezat was de match met monster 3 dusdanig zeker dat ook hier de veldatum op 1541⁶ kan worden gesteld. De monsters uit het voorhuis waren maar deels geschikt en uit het monster van de strijk balk bij de voorgevel kwam een vergelijkbare datering (schatting op 1542). Van de drie monsters van nr. 29 kon er één (van de moerbalk boven de begane grond) in het laboratorium worden gedateerd (1522) al is die datering niet geheel zeker.⁷

Het vellen van hout versus de verwerking in de bouw

Uit onderzoek van het historische bouwhout is gebleken dat men vrijwel altijd vers hout verwerkte. Immers vers hout was makkelijker te bewerken en de bast en splint zijn dan nog nauwelijks door vrotte aangetast. Zaagsporen en bijlsporen (diepte waarin de zaag doordrong bij iedere haal, vlakke bijlslagen bij vers hout, versplintering bij droog hout) wijzen er ook op dat hout zeer spoedig na het vellen is verwerkt. Ook archiefstukken (o.a. bouwvoorschriften) wijzen erop dat het hout zo spoedig mogelijk moest worden verwerkt. Het is mogelijk dat een boom direct na het vellen naar een bouwplaats werd gebracht, maar het is ook mogelijk dat het hout via een houtvlot is vervoerd en nog een tijd (maximaal een jaar) in het water heeft gelegen. Over het algemeen kan als bouwjaar een jaar tot drie jaar na het omhakken van de boom worden aangehouden, waardoor het voor- en achterhuis van Koepoortstraat 31 tussen 1542 en 1545 tot stand zal zijn gekomen.⁸ Vermoedelijk is nr. 29 iets eerder, omstreeks 1525 gebouwd. Beide huizen zijn dus ruim een eeuw ouder dan hun tot renaissancegevels verbouwde voorgevels, die in 1649⁹ tot stand kwamen! Of beide huizen bij de bouw reeds met elkaar waren verenigd is niet bekend. Ook is niet duidelijk wie de bouwheer was van deze huizen. Toen de familie Baerken in beeld kwam als eigenaar van beide panden bestond Koepoortstraat 31 al 30 jaar en Koepoortstraat 29 mogelijk al iets langer.

Bouw van de nieuwe voorgevels: 1649

⁶ Datering op basis van dendrochronologisch onderzoek.

⁷ Zie Pressler GmbH DendroChronologische Altersbestimmung Baerkenhuizen NL 6981 AR Doesburg, Koepoortstraat 29-31 Gersten 25-7-2020. Achter in de bijlage is het overzicht van de datering van de monsters uit dit rapport opgenomen.

⁸ Pressler 25-7-2020, pag. 3, 6.

⁹ Datering op basis van de gevelsteen.

Mogelijk vanwege de vooraanstaande positie van de familie Baerken is in 1649 besloten om het aanzicht van het bezit aan de Koepoortstraat te moderniseren waarbij de oudere laat gotische straatgevels werden verbouwd tot voor die tijd moderne renaissancegevels, met een ruime toepassing van zandsteen in de hoofdentree in de rechter gevel en in de vensters (vensterkruizen, sluisstenen van de vensterbogen) en topgevels, waarvan de trappen werden voorzien van zandstenen klauwstukken en een bekroning in de vorm van een zandstenen gebroken fronton met obelisk. Het poortje en de klauwstukken werden in hun vormgeving geënt op de klassieken. Onder de bekroning van de rechter topgevel werd een zandstenen blok met het jaartal 1649 aangebracht, wat zeer waarschijnlijk gezien mag worden als het bouwjaar van deze gevels (afb. 9).

Modernisering en restauraties

In de 18de- en 19de eeuw zijn de huizen in bezit gebleven van de familie Baerken. Ze werden echter wel aangepast aan de smaak van de tijd, waardoor kruisvensters werden vervangen door houten kozijnen met houten schuiframen. Nr. 29 kreeg zelfs een klassieke 18de-eeuwse deurpartij. Omdat de fraaie renaissance topgevels behouden waren, bleef de hoge ouderdom zichtbaar (afb. 9).

In 1931 zijn de panden gekocht door de vanuit Amsterdam werkzame restauratie-architect Abel Antoon Kok (1881-1951). Kok maakte zich zorgen over de matige bouwkundige staat van de panden aan de Koepoortstraat en was voornemens ze van de ondergang te redden (afb. 10).¹⁰ Omdat Kok nauw betrokken was bij de oprichting van de Bond Heemschut, lang bij Heemschut diverse functies verzorgde en ook in het bestuur van Vereniging Hendrick de Keyser zitting had, was hij goed geïnformeerd over de staat van historisch belangwekkende gebouwen in het land. Sowieso kende hij de regio goed, omdat hij ook meerdere malen restauratieopdrachten had uitgevoerd voor het Wijnhuisfonds in Zutphen, terwijl hij ook werkte voor de landelijk opererende Vereniging Hendrick de Keyser, die in Doesburg onder meer Koepoortstraat 26 en Meipoortstraat 59 zou verwerven.¹¹

In zijn stuk uit mei 1945 schrijft hij over de staat van de huizen in de tijd dat hij het geheel kocht het volgende: “De gevels zijn tegelijk gebouwd. De breedste gevel, no. 31 is in den top gedateerd 1649. De vormgeving is typerend voor Nederland beoosten den IJssel. Te Zutphen zijn enige gevels met bijpassende jaarcijfers en overeenkomstige vormen [hij doelt hier onder meer op de panden Groenmarkt 5-9 in Zutphen, waar hij ook herstelplannen voor had gemaakt]. Het gevelvlak is geverfd in wijnroode kleur, waarbij aanwezige zandstenen onderdelen zijn medegeverfd, zoodat deze moeilijk waarneembaar zijn. Daarentegen zijn de bakstenen vensters van de toppen geel geverfd ter nabootsing van houten kozijnen [Deze afwerking was ook al waarneembaar op de foto's uit 1926, zie hiervoor]. De gevels hebben in de 18e eeuw een wijziging ondergaan, ten dele met kozijnen en ramen met kleine ruiten. In de 19e eeuw werden de

¹⁰ Notitie van A.A. Kok uit mei 1945 waarin hij de reden voor aankoop en zijn plannen voor restauratie en exploitatie uiteen zet. Archief RCE Panddossiers.

¹¹ Info over het werk van architect A. A. Kok is afkomstig van de archiefbeschrijving van het archief van architectenbureau A.A. Kok en Y. Kok van het Nieuwe Instituut. <https://zoeken.hetnieuweinstituut.nl/images/archives/pdf/KOKA.ead.pdf>

9: De gevel van het rechterpand. De gevel is niet geheel in 1649 gebouwd, maar is met behoud van delen van een oudere gevel gemoderniseerd. Het metselwerk van de topgevel is wel grotendeels in 1649 gebouwd. FH MAB 2020

ramen gemaakt met de grotere ruiten. De kleinste top is verminkt, is in de oorspronkelijke staat een trap hoger geweest. De gevels staan vrij goed te lood. De kleinste top neigt achterover en is bouwvallig. Blijkens opmetingsteekeningen van de huizen, de kelders, de muurdikten, de vormen der moerbinten zijn deze ouder dan de gevels en te schatten op de tweede helft der 16e eeuw.” Kok had dus ook al gezien dat de huizen ouder waren dan de gevels, maar wegens gebrek aan middelen is het toen niet tot een restauratie en officiële publicatie van zijn gegevens gekomen. Die restauratie kwam er tien jaar later onder een nieuwe eigenaar (de arts Van Beek) en werd uitgevoerd door de bekende Doesburgse architect Nico de Wolf.

De restauratie van 1956-1958

De restauratie van Nico de Wolf was in belangrijke mate gericht op het herstel van de situatie zoals die oorspronkelijk geweest zou kunnen zijn. Bij de gevels aan de Koepoortstraat werd met behulp van de nog in de gevels zichtbare bouwsporen een reconstructie van de in 1649 ontstane situatie nagestreefd (afb. 11). Tijdens de bouw kwamen nieuwe eigenaars in beeld, waardoor de plannen al in de laatste stadia van de bouw zijn gewijzigd. De heer drs. mr. H.G. Nieuwkerk Kramer en mevrouw G.A. Nieuwkerk-Kramer wilden het huis met hun collectie antieke meubelen in ieder geval in de hoge zaal en begane grond van het naast gelegen huis (nr. 29) in stijl inrichten als een “herleefd Hanzehuis” zoals ze in hun boekje uit 1966 schrijven. In ieder geval heeft

Nico de Wolf met zijn restauratie in sterke mate het hui-

9: Koepoortstraat 29-31, voorgevels in 1926. Het bovenlicht boven de oude poort in nr. 31 is mogelijk al in de 18de eeuw gemoderniseerd met een houten kozijn en veel-ruits raam. Om de sporen van een verbouwing te maskeren is het metselwerk geverfd en voorzien van immitatievoegen. Bij de oude vensters in de topgevels zijn de bakstenen dagkanten van de vensters samen met de natuurstenen dorpels geschilderd, waardoor een houten kozijn is gesuggereerd.

Foto van C. Steenbergh. Beeldbank RCE ST-1070

dige beeld bepaald (afb. 12-13).¹²

Tot slot

Ook het onderzoek van de Baerkenhuizen toont aan dat in oude binnensteden de voorgevel van een huis meestal jonger is dan het daarachter gelegen huis zelf. Dat het moderniseren van de gevels aan de straat van alle tijden is tonen de Baerkenhuizen aan, want hier werden ruim 100 jaar na de bouw van de huizen in 1649 de gevels aan de straat gemoderniseerd, zonder twijfel omdat de familie Baerken hun status middels een toen moderne renaissancegevel wilde onderstrepen. Uit het onderzoek blijkt dat het voorhuis van nr. 31 bij de bouw in 1542-45 ongeveer dezelfde opzet kreeg als het huis Optenoort aan de Meipoortstraat 59. Het huis heeft dus geen volwaardige verdieping maar een hoge begane grond. Vermoedelijk had Koepoortstraat 31 net als Meipoortstraat 59 een insteek (en niet over de gehele diepte van het huis doorgezette tussenverdieping, die niet tot de voorgevel reikte). In de oorspronkelijke opzet zal Koepoortstraat 31 dus een met de gevel van Meipoortstraat 59 of met de vroegere gevel van Veerpoortstraat 12 vergelijkbare gevel hebben gehad (afb. 14). Nader onderzoek van het muurwerk van de wanden in het voorhuis van nr. 31 zou hier mogelijk nog antwoord op kunnen geven.

¹² Zie over de restauraties uit die tijd o.a. Frank Haans, Monumentengids Doesburg, Utrecht 2008, pp. 81-85 en het artikel van Paul le Blanc (De maakbaarheid van het verleden) in Doesburg Nieuws 66, oktober 2019, p. 9-13.

